

দেশিক ইসলাম

শিক্ষা ও বিজ্ঞানের পাতায় প্রায় যে জ্ঞান গভীর লেখা ও তথ্যগুলো পড়ছি তাৰ পিছনে বিজ্ঞানের যে শাখাৰ অবদান সবচেয়ে বেশী তা হলো রসায়ন। কাৰণ ছাপানোৰ জন্য নিউজ প্ৰিণ্ট, কালি এবং লেখক কৃতক ব্যবহৃত কাগজ, কালি, আঠা সবই রসায়নেৰ দান। রসায়ন ব্যতীত শহুৰে জীবনৰে সুখ-সমৃদ্ধিৰ কলমনাতীত। একটি চক্ৰেৰ অণুকে ভাসলো আমৱা পাৰো ১টি ক্যালসিয়াম ও ১টি সালফাৰেৰ পৰমাণু। তাৰ সাথে আৱাপ পাৰ ৪টি অক্সিজেনেৰ পৰমাণু। পৰমাণু খুবই কুদুৰ। একটি উদাহৰণ দেয়া যাব। যদি সাড়ে ৫ কোটি কাৰ্বনেৰ পৰমাণুকে পাশাপাশি একই সৱল রেখায় সজাই তবে আমৱা ১ সেন্টিমিটাৰ লম্বা একটি

কুসুম্বন শিল্পান্তৰে বিশিষ্ট বিজ্ঞানীদেৱ অবদান

জি. এম. শরিফুল ইসলাম বুলবুল

প্ৰিষ্টলীঃ যে জগৎ বিখ্যাত বিজ্ঞানী অক্সিজেন আবিক্ষাৰ কৰে শুৱৰ কৰেন তাৰ আগ পৰ্যন্ত সকলেৰ ধৰণ ছিল যে, বায়ুই হচ্ছে একমাত্ৰ গ্যাস যা রাসায়নিক বিজ্ঞান অৰ্থাৎ কৃত্য কৰে। কিন্তু ১৭৫৬ সালে জোফেস ব্ৰেক নামে একজন স্কটল্যান্ডীয় বিজ্ঞানী কাৰ্বনডাই অক্সাইড আবিক্ষাৰ কৰে এ তথ্য ভুল প্ৰমাণ কৰেন। তখন ল্যাভেয়েশনে একটি আৰুপ পাত্ৰে ফসফৰাস জালিয়ে প্ৰমাণ।

১৭৪৩ সালে ল্যাভেয়েশনে ঘৰন গ্যাস নিয়ে গবেষণা শুৱৰ কৰেন তাৰ আগ পৰ্যন্ত সকলেৰ ধৰণ ছিল যে, বায়ুই হচ্ছে একমাত্ৰ গ্যাস যা রাসায়নিক বিজ্ঞান অৰ্থাৎ কৃত্য কৰে। কিন্তু ১৭৫৬ সালে জোফেস ব্ৰেক নামে একজন স্কটল্যান্ডীয় বিজ্ঞানী কাৰ্বনডাই অক্সাইড আবিক্ষাৰ কৰে এ তথ্য ভুল প্ৰমাণ কৰেন। তখন ল্যাভেয়েশনে একটি আৰুপ পাত্ৰে ফসফৰাস জালিয়ে প্ৰমাণ।

প্ৰিষ্টলী একই ধৰনেৰ পৰীক্ষা থেকে অক্সিজেন আবিক্ষাৰ কৰেন। ১৭৮৫ সালে তিনি একাডেমীৰ পৰিচালক ও ১৭৯১ সালে কোষাধ্যক্ষ নিৰ্বাচিত হন। ১৭৮৩ সালে ল্যাভেয়েশনে আবিক্ষাৰ কৰেন যে, দহনেৰ ফলে অক্সিজেনেৰ সাথে কোন বন্ধৰ সংযোজন হয়। তিনি আৰুপ ঘৰণা কৰেন যে, দহনেৰ ফলে অক্সিজেনেৰ সাথে হাইড্ৰোজেনেৰ সংযোজন ঘটালৈ পানি উৎপন্ন হয়। প্ৰায় ২৫ বছৰ ধৰে তিনি বিজ্ঞান একাডেমীৰ বিভিন্ন কমিশনে সদস্য থাকায় বিজ্ঞান চৰ্চায় সম্পূৰ্ণ আৰুণিয়োগে বৰ্যথ হন। তাৰ যুগান্তকাৰী আবিক্ষাৰ মধ্যে বন্ধৰ নিতাতা স্পৃষ্ট অন্ততম। ১৭৯০ সালে তিনি ফাসেৰ মেট্ৰিক পদ্ধতি কমিশনেৰ সচিব ও কোষাধ্যক্ষ নিৰ্বাচিত হন। তিনি ৫০টিৰও বেশী মৌলিক পদাৰ্থ আবিক্ষাৰ কৰেন এবং এৰ একটি তালিকা প্ৰকাশ কৰেন। ল্যাভেয়েশনে তাৰ মতবাদ 'Trait elementaire de chimie' ঘৰে প্ৰকাশ কৰেন। পদাৰ্থে নিউটনেৰ 'প্ৰিসিপিয়া', জীববিদ্যায় ডারউইনেৰ 'অৱিজিন অফ স্পিসিস' যে অবদান রেখেছে রসায়নে ল্যাভেয়েশনেৰ উপৰোক্ষিত বইটি একই অবদান রাখাৰ জন্য তাকে আধুনিক রসায়নেৰ জনক বলা হয়। তিনি ব্যক্তিগত জীবনে ছিলেন সত্যনিৰ্ণয়, গীৰ্জাৰ কুসংস্কাৰ বিৱৰণী। ফৰাসী বিপ্ৰবেৰে সময় রাজতন্ত্ৰ সমৰ্থন ও আমি জেনেৱেলেৰ সদস্য পদেৰ জন্য গ্ৰেফতার হন। ১৭৯৪ সালেৰ ৮ মে সংক্ষিপ্ত বিচাৰে ল্যাভেয়েশনে ও তাৰ ২৭ জন্য সহকাৰী গিলোচিনে শিৰছেদ, কৰা হয় এবং তাৰ বাড়ী ও গবেষণাগাৰ বাজেয়ান্ত কৰা হয়।

জন ড্যাটনঃ রসায়নেৰ আৱেক জন হৃপতি ও বিজ্ঞানী জন ড্যাটন ইংল্যান্ডেৰ কাম্বুৰল্যাণ্ডেৰ ককার মাউথেৰ কাছে জন্মগ্ৰহণ কৰেন ১৭৬৬ সালে। বাল্যকাল থেকেই গণিতে তাৰ আগ্ৰহ দেখা দেয়। মাত্ৰ ১৩ বছৰে তিনি স্কুলে শিক্ষকতা ও ২৭ বছৰ বয়সে মানচেষ্টাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ে গণিতেৰ লেকচাৰ হিসেবে কাজ কৰেন। তাৰ পৰ তিনি নিৱসলভাৰে বিজ্ঞান সাধনা কৰেন। তাৰ ছেষ্টি যত্নেৰ সাহায্যে তিনি গ্যাসেৰ ওজন ও আয়তনেৰ তুলনামূলক পৰীক্ষা কৰে গ্যাসেৰ মিলনে বৰ্তন গ্যাস বা পদাৰ্থ আবিক্ষাৰ কৰেন। ড্যাটনেৰ পৰীক্ষাৰ আগপৰ্যন্ত বয়েল, নিউটন ও অন্যান্য বিজ্ঞানী বিশ্বাস কৰতেন, মৌলিক পদাৰ্থই কুদুৰ কুদুৰ এটমেৰ সমষ্টে তৈৰী। কিন্তু ড্যাটন বলেন, এটমেৰ জোটবাধাৰ একটি বিশেষ সম্পৰ্ক আছে। এ সুন্দৰ তিনিটিকে 'ড্যাটনেৰ পৰমাণুতত্ত্ব' বলা হয়। পৰবৰ্তীতে এই সুন্দৰ রসায়নেৰ মেৰুদণ্ডৰপে কাজ কৰে। ড্যাটন প্ৰায় ৫০ বছৰ ধৰে তাৰ ডাইৱীতে আবহাওয়াৰ বিভিন্ন বিষয় নোট কৰেন। তাৰ মৃত্যুৰ পৱে আবহাওয়া সম্পর্কিত ২ লাখ তথ্য ডাইৱীতে পাওয়া যায়, যা পৰবৰ্তীতে গবেষকদেৱ গবেষণায় সাহায্য কৰে।

নবা রসায়নেৰ জনক নামে পৰিচিত ল্যাভেয়েশনেকে ফৰাসী বিপ্ৰবেৰে সময় হত্যা কৰা হয়

না কৰাৰ জন্য সেই বছৰই মৃত্যুদণ্ডে দণ্ডিত হন। ১৭৭৪ সালে প্ৰিষ্টলী মাৰ্ককাৰী অক্সাইডকে উত্পন্ন কৰে তাৰ শীৰ্ষে অক্সিজেন উৎপন্ন কৰেন। কিন্তু বলা যেতে পাৰে, শুধুমাত্ৰ কৌতুহলেৰ জনই প্ৰিষ্টলী উপৰোক্ত পৰীক্ষাটি কৰেছিলেন।

ল্যাভেয়েশনঃ আধুনিক বিজ্ঞানেৰ ক্ষেত্ৰে এক অনন্য আম জোসেফস লাগ্নাজে যাৰ মৃত্যুতে অপেক্ষা কৰে বলেছিলেন “এ মাথা কাটতে এক মৃত্যুই যথেষ্ট, কিন্তু এধৰনেৰ প্ৰতিভাৰ জন্ম দিতে এক শতাব্দীও যথেষ্ট নয়” তিনি হলেন ফৰাসী রসায়নবিদ, ‘আধুনিক রসায়নেৰ জনক’ এন্টনি লৱেন্ট উচ্চ পৰাদকে এক সপ্তাহ ধৰে উত্পন্ন কৰে তাৰ শীৰ্ষে লাল পাউডাৰ তৈৰী কৰে অক্সিজেন পান। তিনি ১৭৪৩ খণ্ডদেৱ কৰে অক্সিজেনেৰ আগেই পৰিচিত হন। তাপ,

আয়োজিত ‘ডড় শহুৰকে আলোকিত কৰাৰ সবচেয়ে ভাল উপায়’ শীৰ্ষক প্ৰবন্ধ প্ৰতিযোগিতায় প্ৰথম স্থান অধিকাৰ কৰে স্বৰ্ণপদ পান। এই পৰে ১৭৬৮ সালে তিনি বিজ্ঞান একাডেমীৰ সহকাৰী মনোনীত হন। পানিকে বাব উৰ্ধ্বপতন কৰলে তা মাটিতে পৱিগত হয় এ তত্ত্ব তিনি ভুল প্ৰমাণ কৰেন। ১৭৭৪ সালে ল্যাভেয়েশনে আবিক্ষাৰ ও প্ৰমাণ কৰেন যে, বায়ুৰ এক পঞ্চমাংশ অক্সিজেন। তাৰ এই আবিক্ষাৰ রসায়নেৰ অধগতিতে সহায়ক হয়েছিল বলে তিনি ১৭৭৮ সালে বিজ্ঞান একাডেমীৰ সদস্য পান। তিনি পৰবৰ্দকে একটি সপ্তাহ ধৰে উত্পন্ন কৰে তাৰ শীৰ্ষে লাল পাউডাৰ তৈৰী কৰে অক্সিজেন পান। অবশ্য এই আগেই মৃত্যুবৰণ কৰেন।